

ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վահե ԵՆԳԻՐԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱՄ տնտեսագիտության ինստիտուտի հայցորդ

Բանալի բառեր. բնապահպանական վերահսկողություն, շրջակա միջավայր, բնապահպանական իրավունք, Էկոլոգիական քաղաքականություն, ռիսկի ինդիկատոր, բնապահպանական լիցենզիա

Ժամանակակից բնապահպանական վերահսկողությունը շրջակա միջավայրի կառավարման համակարգի կարևոր մեխանիզմներից մեկն է, որի հիմնական նպատակն է ապահովել շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման ոլորտներում իրականացվող տնտեսական և գործունեության այլ տեսակների օրենքով սահմանված Էկոլոգիական սորմերի/պահանջների կատարումը: Բնապահպանական վերահսկողության միջազգային պրակտիկան ունի որոշակի ընդհանրություններ, հատկապես ԱԵԿԿ-ի երկրներում ստուգման օբյեկտների, մակարդակների, ձևերի և մեթոդների դասակարգման մասով:¹ Ներկայիս բնապահպանական վերահսկողության քաղաքական վեկտորները ուղղված են բնօգտագործման թույլտվությունների և տեսչական գործունեության գնահատման և կատարելագործման նոր մեխանիզմների, ցուցանիշների որոնմանը ու համակարգմանը IT- տեխնոլոգիաների միջոցով:

Տվյալ համատեքստում հիմնավորված է գիտակիրառական հետաքրքրությունը Էկոլոգիական հսկողության համակարգում բնապահպանական իրավունքի և իրավակիրառման սորմերի պահպանման համալիր և բովանդակալից ինդիկատորների մշակման և ներդրման նկատմամբ: Գիտակցելով գործընթացի նշանակությունը գլոբալ համագործակցության շրջանակներում INECE-Էկոլոգիական համապատասխանության և իրավակիրառման միջազգային ցանցը OECD-ի և մի շարք այլ շահագրգիռ կողմերի հետ համատեղ 2003թ.-ից սկսեց Էկոլոգիական հսկողության համակարգի գնահատման նախագծի իրականացումը: Գործընթացին մասնակցեցին աշխարհի ավելի քան 20 երկրներ, միջազգային և հասարակական կազմակերպություններ:² Արդյունքում «բեռնվածություն-վիճակ-արձագանքի» մոդելին համապատասխան առանձնացված են ինդիկատորների 3 տեսակներ՝

¹ Яндыганов Я. Я., Экономика природопользования М. -2005- с. 336-340.

² Оценка систем экологического контроля: Измерять значимое. Материалы международного семинара по индикаторам соблюдения норм экономического правоприменения. 3-4 ноября 2003г. Париж (Франция), 176 с.

1. Շրջակա միջավայրի վրա բեռնվածության ինդիկատորներ (ներառյալ ուղղակի և անուղղակիները):
2. Շրջակա միջավայրի ինդիկատորներ:
3. Հասարակության ռեակցիայի/արձագանքի ինդիկատորներ:

Առավել հետաքրքիր է հասարակական արձագանքի ինդիկատորների կիրառման պրակտիկան, որը Հայաստանում անարդյունավետ է, իսկ հասարակության արձագանքը հիմնականում տարերային, քան ազդեցիկ բնույթի է: Այս հանգամանքը ինչ-որ չափի խոչընդոտում է հասարակական կարծիքի ինստիտուտի ձևավորմանը: Դրան նպաստում է նաև հասարակության կողմից Էկոլոգիական իրավունքի և իրավակիրառման նորմերի տեղեկացվածության ցածր աստիճանը, որն էլ ի վերջո բերում է հասարակության՝ որպես «պասիվ դիտորդի» ֆենոմենի ամրապնդանը: Բելգիայում, օրինակ, իրավակիրառման պրակտիկան համարվում է արդյունավետ այն դեպքում, երբ Էկոլոգիական հսկողության համակարգում առկա են՝

- Բավականաչափ և բարձր որակյալ անձնակազմ,
- Հստակ նպատակներ,
- Օգտագործվող ինդիկատորներ,
- Անհրաժեշտ իրավական գործիքներ,
- Հարմար գործիքներ ստուգումների իրականացման համար,
- Կադրերի պատրաստման մշտապես գործող մեխանիզմներ:³

Ինդիկատորների մշակման և ներդրման գործընթացին արդյունավետ մասնակցություն ունեցան Չինաստանը, Կանադան, Չեխիան, Գանան, Ղազախստանը, Մեքսիկան, Նիդերլանդները, Ռուսաստանը, Թայլանդը և ԱՄՆ-ը: Պետք է նշել, որ տվյալ երկրներում օգտագործվող ինդիկատորները ունեն որոշակի նմանություն, իսկ ինդիկատորների ցանկը և երկրում կիրառվող հսկողության գործընթացի արդյունավետությունը անմիջականորեն կախված են Էկոլոգիական քաղաքականության և օրենսդրության կատարելիության աստիճանից: Առկա են նաև տարբերություններ: Չինաստանում, օրինակ, հաջողությամբ օգտագործվում է շրջակա միջավայրի որակը բնութագրող տրանսպորտային մայրուղիների աղմուկի միջին մակարդակը $dB (Cp)$: Մեքսիկայում PROFERA - շրջակա միջավայրի պահպանության գործակալությունը ռազմավարական տեղե-

---

³ Поль Бернер. Бельгия. Индикаторы соблюдения природоохранного законодательства и правоприменения./ Оценка систем экологического контроля: Измерять значимое. Материалы международного семинара по индикаторам соблюдения норм экономического правоприменения. 3-4 ноября 2003г. Париж (Франция), с. 60-65:

կատվության համակարգի օգնությամբ պետական կառավարման մարմինները կարող են ստուգել երկրի հիմնական ռազմավարությունների իրականացման ընթացքը: Օգտագործվում է բարձր ռիսկայնության գրանցված արդյունաբերական ձեռնարկությունների ինդիկատորը (%-ներով):

Նիդերլանդների տեսչական պրակտիկայում առանձնացված են ռիսկի ինդիկատորների 4 դաս, որոնց գնահատման հիմքում ընկած են բնակչության առողջության, անվտանգության, կայունության և սոցիալական գործոնները (այն դեպքում, եթե տեսչությունը չի ապահովում օրենսդրության պահպանումը):⁴ Երկրում մշակված է և տեսչական պրակտիկայում կիրառվում է ռիսկերի որոշման և օրենսդրության պահպանման մատրիցը: Ենթադրվում է, որ տեսչական ստուգումներում ռիսկի և օրենսդրության պահպանման մատրիցների կիրառումը Էապես բարձրացնում է գործունեության արդյունավետությունը և դրանով կանխում է ռիսկերի և վտանգների առաջացումը, նվազագույնի հասցնելով հասարակական առողջության վրա բացասական ազդեցությունները: Հայաստանի բնապահպանական վերահսկողության համակարգում նման գործիքների կիրառումը խիստ սահմանափակ է:

Ուշագրավ է հատկապես Շոտլանդիայի բնապահպանական օրենսդրության և իրավակիրառման նորմերի պահպանման ինդիկատորների մշակման և կիրառման փորձը: Այդ երկրում շրջակա միջավայրի պահպանության գործակալությունը բնապահպանության և բնօգտագործման ոլորտների կարգավորող մարմինն է: Գործակալության հաստիքը կազմում է 1000 աշխատակից, որոնք ծառայություն են իրականացնում երկրի 21 բնակավայրերում: Ընդ որում բնապահպանական (այդ թվում տեսչական) գործունեության բյուջեն կազմում է 50 մլն ֆունտ ստերլինգ (մոտ 83 մլն ԱՄՆ դոլ): Գումարի կեսը տրամադրում է պետությունը, իսկ մյուս կեսը հավելում են կարգավորման սուբյեկտների վճարներից: Փորձի ուսումնասիրումը վկայում է երկրում կիրառվող տեսչական հսկողության արդյունավետության մասին: Դա պատահական չէ, քանի որ այն հիմնված է օրենսդրության, բնապահպանական լիցենզիաների տրամադրման, իրավակիրառման, դատական հետապնդման, կամավոր համաձայնությունների և օպտիմալ պրակտիկայի խրախուսման մեխանիզմի վրա:

---

⁴ Анжелик А.А. ван дер Шрааф, Ян ван дер Плес. Индикаторы соблюдения природоохранного законодательства и правоприменения в Нидерландах./ Оценка систем экологического контроля: Измерять значимое. Материалы международного семинара по индикаторам соблюдения норм экономического правоприменения. 3-4 ноября 2003г. Париж (Франция), с. 110-112.

Հայաստանում, այդպիսի մեխանիզմի կիրառման անհրաժեշտությունը ակնհայտ է այն պարզ պատճառով, որ տնտեսական (հատկապես ձեռնարկատիրական) գործունեության նախագծերի բնապահպանական փորձաքննության օրենսդրությունը գրեթե անտեսել է հետևախագծային վերլուծության / մոնիթորինգային փուլի անցկացումը: Իրավիճակը բարդանում է նրանով, որ մոնիթորինգային ստուգումներում «չեզոք» դիրքում է գտնվում նաև տեսչական ծառայությունը: Հետևաբար ոլորտում առկա «տեսչական հսկողության անորոշության» երևույթը, ինչը պահանջում է ստուգման նոր մեխանիզմի կիրառումը գիտական որոնումների և առաջատար միջազգային փորձի տեղայնացման միջոցով:

Էկոլոգիական հսկողության ամերիկյան համակարգում մշակված են նույնիսկ ինդիկատորների որոշման չափորոշիչներ, իսկ դրանցից ընտրված առավել խոստումնալիցները օգտագործվում են երկու նպատակով՝

- Հասարակայնության, ԱՄՆ-ի կոնգրեսի և ադմինիստրատիվ բյուջետային վարչության առաջ հաշվետվության:

- Ռազմավարությունների և ծրագրերի վերլուծության և կատարելագործման համար:⁵

Այսպիսով, Էկոլոգիական հսկողության համակարգի գործունեության արդյունավետության բարձրացման ու միջազգային արդի գիտական բնապահպանական նախաձեռնությունները կողմնորոշված են Էկոլոգիական իրավունքի և իրավակիրառման նորմերի պահպանման ինդիկատորների մշակման և ներդրման բարդ և գիտատար գործընթացին: Որպես կողմնորոշիչ ընտրված են երեք հիմնական չափորոշիչ՝

- կողմնորոշվածություն քաղաքականության վրա և օգտակարության օգտագործողների համար,

- վերլուծական հուսալիություն,
- չափելիություն:

Էկոլոգիական հուսալիության տեսանկյունից բնապահպանական ինդիկատորները պետք է ունենան գիտատեխնիկական հիմնավորում, ինչպես նաև փոխկապակցված լինեն տնտեսական մոդելների, կանխատեսումների և տեղեկատվական համակարգերի հետ: Այս առումով Հայաստանի տեսչական հսկողության համակարգի կատարելագործման անելիքները բավականին բազմազան են, հաշվի առնելով «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ նոր օրենքի (2005թ.) գործածության և ոլորտում իրավա-

⁵ Майкл Стал. Показатели действенности программ обеспечения соответствия природоохранным требованиям: Опыт АООС США./ Оценка систем экологического контроля: Измерять значимое. Материалы международного семинара по индикаторам соблюдения норм экономического правоприменения. 3-4 ноября 2003г. Париж, с. 137-153:

կիրառման մեխանիզմի վերանայման ու կատարելագործման հրատապությունը: Դա են պահանջում նաև ԱԵԿԿԱ-ի երկրների համար մշակված շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի հսկողության պետական մարմինների բարեփոխումների ղեկավար սկզբունքները:

Էկոլոգիական վերահսկողության համակարգի ռազմավարական գերակայություններում հատուկ նշանակություն ունի բնապահպանական գործունեության արդյունավետության ստուգման/հսկողության նոր մեխանիզմների որոնումը: Այս տեսանկյունից համոզիչ և ուշագրավ է հատկապես էկոլոգիական աուդիտի ժամանակակից մեթոդաբանության գրագետ կիրառման հնարավորությունը բնապահպանական վերահսկողության համակարգում: Նման բացը առավել նկատելի է զարգացող երկրների տեսչական պրակտիկայում, որտեղ դեռևս իշխում է ավանդական ստուգողական մեխանիզմը, ցուցանիշների ընտրությունը և գնահատումը ավելի մոտ է «վավերագրական գործավարությանը», քան ազդեցիկ տեսչական հսկողությանը, այն էլ հետադարձ էֆեկտի բացակայության պայմաններում: Այս առումով էկոլոգիական աուդիտի՝ որպես բնապահպանական հսկողության նոր լճակի անելիքները և մեթոդոլոգիական բացահայտումները բավականին շատ են:

Հեռանկարային է նաև էկոլոգիական փորձաքննության մեթոդաբանական առավել ազդեցիկ լճակների օգտագործումը նախագծային լուծումների լավագույն տարբերակների ընտրության գործընթացներում: Հայտնի է, որ էկոլոգիական փորձաքննությունը իր ֆունկցիոնալ նշանակությամբ հսկողության ուժեղ տեսակ է ՇՄԱԳ գործընթացի նկատմամբ: Միաժամանակ էկոլոգիական փորձաքննությունը հսկելով ՇՄԱԳ-ի գիտագործնական որակը նպաստում է տնտեսական և գործունեության այլ տեսակների էկոլոգացմանը, ազդեցությունների հետ կապված վնասների, ռիսկի և վտանգների պարտադիր գնահատմանը: Այդ հիմնախնդրի լուծումը առավել կարևորվում է ինովացիոն գործունեության աշխուժացման տեսանկյունից, ինչը առ այսօր չի ստացել անհրաժեշտ մակարդակի գիտական հիմնավորում:

ՀՀ-ում բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման նախադրյալներ կարելի է համարել գլոբալ բնապահպանական և ազգային արդի սոցիալ-տնտեսական ու էկոլոգիական հիմնախնդիրների գիտակցումը, դրանց լուծման գերակայությունների ընդունումը: Հրատապ է դառնում նաև բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծմանը միտված վերահսկողության ոչ ավանդական մոտեցումների մշակումն և օգտագործումը: Սակայն, եթե զարգացած երկրներում բնապահպանական վերահսկողությունը դարձել է տնտեսության բարելավման և շրջակա միջավայրի պահպանության համակարգում կառավարման արդյունավետ իրավական գործիք, ապա մեր հանրապետությունում այս ուղղությամբ իրականացված

աշխատանքները դեռևս չեն ապահովում շոշափելի բնապահպանական էֆեկտ: Էկոլոգիական վերահսկողությունը կարծես դուրս է մնացել բնապահպանական գիտության շրջանակներից, թեև «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի (2005թ.) համաձայն պետական տեսուչի աշխատանքը կատարվում է նաև ուսումնասիրությունների, բացատրությունների / խորհրդատվությունների միջոցով (հոդ. 26):

Տնտեսական գործունեության էկոլոգիական կարգավորման արդի ուսումնասիրություններում առավել ուշագրավ են այն խնդիրները, որոնցում շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման հարցերը ստանում են գիտական նոր մարմնավորում: Հետաքրքիր և հեռանկարային է, օրինակ, միջճյուղային հաշվեկշռի մոդելի հիման վրա էկոլոգիական խախտումներից առաջացած վնասների գնահատման մեթոդական մոտեցումը: Մշակված մոդելի միջոցով տնտեսական արդյունքի վրա շրջակա միջավայրի որակի ազդեցության հաշվառմամբ հնարավոր դարձավ որոշել ազդեցությունը ուղղակի ծախսերի գործակիցների վրա այն դեպքերում, երբ փոխվում է միջավայրի վիճակը:

Վահե ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

Բնապահպանական վերահսկողության գիտական ուղղվածությունը և կիրառման արդյունավետությունը

Բանալի բառեր. բնապահպանական վերահսկողություն, շրջակա միջավայր, բնապահպանական իրավունք, էկոլոգիական քաղաքականություն, ռիսկի ինդիկատոր, բնապահպանական լիցենզիա

Հոդվածում առաջ քաշված խնդիրներից և դրանց վերլուծության արդյունքներից պարզվել է, որ մի շարք երկրներում, հատկապես նորանկախ պետություններում, այդ թվում նաև Հայաստանում, էկոլոգիական խնդիրների բազմությունը և բարդությունը, էկոլոգիական անվտանգության ապահովման օրենսդրության անկատարությունը/անարդյունավետությունը պահանջում են նոր օրենսդրական ակտերի ու իրավակիրառման մեխանիզմների ստեղծումն ու ներդրումը բնապահպանական օրենսդրության խախտման և էկոլոգիական հանցագործությունների կանխման / պրեվենցիայի ապահովման տեսանկյունից:

Vahe ENGI-BARYAN

Научное направление и эффективность использования экологического контроля

Ключевые слова: экологический контроль, окружающая среда, эколого-правовая норма, экологическое право, экологическая политика, индикатор риска, экологические проблемы, экологическая лицензия, экологическая экспертиза, экологический аудит

Вопросы, поднятые в статье, и их результаты анализа показали, что в нескольких странах, особенно в ново провозглашенных странах, в том числе и в Армении, многообразие и сложность экологических проблем, несовершенство / неэффективность законодательства обеспечения экологической безопасности требуют создания и внедрения новых законодательных актов и механизмов правоприменения с точки зрения обеспечения предотвращения/превенции экологических преступлений и нарушения экологического законодательства.

Vahe YENGIBARYAN

Scientific direction and efficiency of use of environmental control

Keywords: ecological control, environment, ecological and legal norm, ecological law, ecological policy, indicator of risk, ecological problems, ecological license, ecological expertise, ecological audit

The issues raised in the article and the results of analysis showed that in some countries especially in new enunciated including Armenia the variety and complexity of environmental problems, imperfection/ineffectiveness of the legislation to ensure environmental safety require the creation and adoption of new legislation and enforcement mechanisms from the point of view of prevention of environmental crimes and violations of environmental legislation.